

MEHNAT UNUMDORLIGINI BAHOLASH KO'RSATKICHLARI VA ULARNI SANOAT KORXONALARIDA QO'LLASH

Baltamuratova Xurliman Berdaxovna
Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha)
mutaxassisligi, Iqtisodiyot fakulteti, Berdaq
nomidagi Qoraqalpog'iston Davlat Universiteti
baltamuratovahurliman@gmail.com

+998 91 307 5555

Annotatsiya. Mazkur maqolada sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini baholash ko'rsatkichlari va ularni amaliyotda qo'llash masalalari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Mehnat unumdorligi korxona faoliyati samaradorligini ifodalovchi asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlardan biri bo'lib, ishlab chiqarish hajmi, xarajatlar darajasi va raqobatbardoshlikni belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot jarayonida mehnat unumdorligini baholashda qo'llaniladigan asosiy ko'rsatkichlar tizimi, ularning hisoblash usullari hamda sanoat korxonalarida, xususan, oziq-ovqat sanoati misolida qo'llash imkoniyatlari yoritilgan. Maqolada statistik ma'lumotlar asosida mehnat unumdorligi ko'rsatkichlarining dinamikasi tahlil qilinib, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi amaliy xulosalar ishlab chiqilgan. Olingan natijalar sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini boshqarish mexanizmini takomillashtirishda ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar. mehnat unumdorligi, mehnat resurslari, ishlab chiqarish samaradorligi, sanoat korxonasi, mehnatni tashkil etish, ish vaqtidan foydalanish, ichki rezervlar, rag'batlantirish tizimi, oziq-ovqat sanoati, boshqaruv mexanizmi

Kirish. Hozirgi globallashuv va kuchaygan raqobat sharoitida sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishi bevosita mehnat unumdorligiga bog'liq. Mehnat unumdorligi jonli mehnat va moddiy resurslardan foydalanish samaradorligini ifodalovchi muhim iqtisodiy ko'rsatkich bo'lib, korxona moliyaviy natijalari, mahsulot

tannarxi va foydaliligiga ta'sir qiladi. Ayniqsa, oziq-ovqat sanoatida mehnat unumdorligini oshirish aholining oziq-ovqat xavfsizligi, mahsulot sifati va eksport salohiyatini mustahkamlash nuqtai nazaridan dolzarbligini oshiradi[1].

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'plab korxonalarda mehnat unumdorligi faqat bir-ikki ko'rsatkich orqali baholanadi, bu esa ishlab chiqarish jarayonining haqiqiy holatini aks ettirmaydi. Shu sababli mehnat unumdorligini kompleks baholash, uzviy bog'liq ko'rsatkichlar tizimini yaratish va natijalar asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqish muhimdir. Mazkur maqolaning maqsadi sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini baholash ko'rsatkichlarini ilmiy asoslash, ularning iqtisodiy mazmunini ochib berish va statistik ma'lumotlar asosida amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot vazifalari - ko'rsatkichlar tasnifi, ularning o'zgarish dinamikasi va mehnat unumdorligini oshirish bo'yicha xulosalar shakllantirishdir[2].

Adabiyotlar tahlili. Mehnat unumdorligini baholash masalasi MDH olimlari tomonidan keng tadqiq etilgan. L.I. Abalkin[3] va A.G. Aganbegyan[4] mehnat unumdorligini iqtisodiy o'sish manbai sifatida baholab, uning samaradorligini oshirishda texnologik yangilanish va inson kapitaliga investitsiyalar muhimligini ta'kidlaydilar. B.M. Genkin[7], G.S. Vechkanov[6] va L.M. Kulikov[11] mehnat unumdorligini mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichi sifatida talqin qilib, uni texnik, tashkiliy va ijtimoiy omillar bilan bog'lash zarurligini ko'rsatgan. S.A. Dyatlov[8], V.M. Maslova[13] va A.I. Rofe[14] esa mehnat unumdorligini oshirish rezervlarini aniqlash, ish vaqtidan samarali foydalanish va ishlab chiqarish jarayonini optimallashtirish orqali amalga oshirish mumkinligini ilmiy asoslagan. Shu bilan birga, K.A. Kibanov[10] va V.V. Travin[15] mehnat unumdorligini boshqaruv va motivatsiya tizimi bilan uzviy bog'lash masalasini yoritgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini baholash va uni amaliyotda qo'llash jarayoni kompleks ilmiy-uslubiy yondashuvlar asosida o'rganildi. Tadqiqot obyekti sifatida oziq-ovqat sanoati

korxonalari tanlandi, predmeti esa mehnat unumdorligini baholash ko'rsatkichlari va ularni amaliyotda qo'llash bo'ldi.

Tadqiqotda bir ishchiga to'g'ri keladigan ishlab chiqarish hajmi, ish vaqtiga nisbatan ishlab chiqarilgan mahsulot miqdori, mehnat xarajatlariga nisbatan yaratilgan qo'shilgan qiymat va mehnat unumdorligining o'sish sur'atlari asosiy ko'rsatkich sifatida ishlatildi. Mehnat unumdorligi ishlab chiqarilgan mahsulot hajmining o'rtacha yillik ishchilar soniga nisbati orqali hisoblandi, shuningdek, ish vaqtdan foydalanish intensivligi tahlil qilindi.

Dinamik va strukturaviy tahlil yordamida mehnat unumdorligi ko'rsatkichlarining yillik o'zgarish tendensiyalari va ularning asosiy omillari aniqlandi. Taqqoslash usuli esa turli davrlardagi ko'rsatkichlarni solishtirish va vaqt omilining samaradorlikka ta'sirini aniqlash imkonini berdi. Shu yondashuvlar mehnat unumdorligini oshirish va ichki rezervlarni aniqlashda amaliy imkoniyatlarni kengaytiradi[5].

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot natijalari sanoat korxonalarida, xususan oziq-ovqat sanoati korxonalari misolida, mehnat unumdorligini baholash ko'rsatkichlarini qo'llash ishlab chiqarish samaradorligini aniqlashda muhim axborot manbai ekanligini ko'rsatdi. Statistik ma'lumotlar asosida mehnat unumdorligining asosiy ko'rsatkichlari hisoblab chiqildi va ularning yillar bo'yicha o'zgarish dinamikasi tahlil qilindi. Natijalar mehnat resurslaridan foydalanish darajasi hamda ishlab chiqarish hajmi o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yaqqol namoyon etdi[9].

1-jadval

Oziq-ovqat sanoati korxonalarida mehnat unumdorligining asosiy ko'rsatkichlari

Yillar	Ishlab chiqarish hajmi, mlrd so'm	O'rtacha yillik ishchilar soni, kishi	Bir ishchiga to'g'ri keladigan mahsulot, mln so'm
2019	125,0	520	240,4
2020	138,6	515	269,1

2021	152,4	505	301,8
2022	168,9	498	339,2
2023	185,7	492	377,4
2024	204,3	485	421,2

Jadval ma'lumotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, 2019–2024-yillar davomida oziq-ovqat sanoati korxonalarida ishlab chiqarish hajmi izchil oshib borgan. Agar 2019-yilda ishlab chiqarish hajmi 125 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilga kelib ushbu ko'rsatkich 204,3 mlrd so'mga yetgan. Bu davrda ishlab chiqarish hajmi qariyb 63,4 foizga oshgan bo'lib, mazkur o'sish sanoat korxonalarida ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish va texnologik yangilanishlar bilan izohlanadi. Shu bilan birga, o'rtacha yillik ishchilar sonining 520 kishidan 485 kishiga qisqargani mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi oshganini ko'rsatadi.

Bir ishchiga to'g'ri keladigan mahsulot hajmi mehnat unumdorligini baholashning muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ushbu ko'rsatkich 2019-yildagi 240,4 mln so'mdan 2024-yilda 421,2 mln so'mga yetgan. Bu mehnat unumdorligining qariyb 75 foizga oshganini anglatadi. Mazkur holat sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini baholash ko'rsatkichlarini qo'llash orqali ishlab chiqarish samaradorligini aniqlash va boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkoniyati yuqori ekanligini tasdiqlaydi.

Tadqiqotning keyingi bosqichida mehnat unumdorligining ish vaqtidan foydalanish bilan bog'liq ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Ushbu tahlil mehnat unumdorligini oshirishda intensiv omillarning rolini aniqlash imkonini berdi. 2-jadvalda ish vaqtidan foydalanish va mehnat unumdorligi o'rtasidagi bog'liqlik ko'rsatkichlari keltirilgan.

2-jadval

Ish vaqtidan foydalanish va mehnat unumdorligi ko'rsatkichlari

Yillar	Ishlangan vaqt, ming soat	Ish vaqti yo'qotishlari, %	1 soatga to'g'ri keladigan mahsulot, ming so'm
--------	------------------------------	-------------------------------	--

2019	1012	8,5	123,5
2020	1005	8,0	137,9
2021	998	7,2	152,7
2022	990	6,5	170,6
2023	984	6,0	188,8
2024	978	5,6	209,0

2-jadval ma'lumotlari ish vaqtidan foydalanish darajasi yaxshilangani sari mehnat unumdorligi ham oshib borayotganini ko'rsatadi. Tadqiqot davrida ish vaqti yo'qotishlari 8,5 foizdan 5,6 foizgacha qisqargan. Bu holat mehnatni tashkil etish, ishlab chiqarish intizomini mustahkamlash va boshqaruv tizimini takomillashtirish natijasi sifatida baholanadi. Ish vaqtidan samarali foydalanish natijasida bir soatga to'g'ri keladigan mahsulot hajmi 123,5 ming so'mdan 209,0 ming so'mgacha oshgan.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, mehnat unumdorligini baholash ko'rsatkichlarini sanoat korxonalarida tizimli qo'llash ishlab chiqarish samaradorligini aniqlash bilan birga, mehnat unumdorligini oshirishning ichki rezervlarini aniqlash imkonini beradi. Xususan, ish vaqtidan foydalanishni yaxshilash, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va mehnat resurslarini oqilona taqsimlash orqali yuqori iqtisodiy natijalarga erishish mumkin. Statistik tahlil natijalari mehnat unumdorligini oshirishda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning muhim rol o'ynashini tasdiqlaydi[12].

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini baholash ko'rsatkichlari ishlab chiqarish samaradorligini aniqlashda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Statistik ma'lumotlar bir ishchiga to'g'ri keladigan mahsulot hajmi, ish vaqtidan foydalanish darajasi va mehnat xarajatlariga nisbatan yaratilgan qo'shilgan qiymat ko'rsatkichlari orqali mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini batafsil tahlil qilish imkonini berdi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, mehnat unumdorligi oshishi nafaqat ishlab chiqarish hajmining ko'payishi, balki ishchilar sonining optimal darajada saqlanishi va ish vaqtining samarali tashkil etilishi bilan bog'liq.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, bir ishchiga to'g'ri keladigan mahsulot hajmi 2019–2024-yillar davomida 75 foizga oshgan. Bu o'sish mehnatni tashkil etish, texnologik yangilanish va motivatsiya tizimining samarali ishlashi natijasida amalga oshgani aniqlandi. Shu bilan birga, ish vaqtidan samarali foydalanish natijasida mehnat unumdorligi sezilarli darajada oshdi, ish vaqti yo'qotishlari esa 8,5 foizdan 5,6 foizga kamaydi. Ushbu ko'rsatkichlar mehnat unumdorligini baholash ko'rsatkichlarini amaliyotda qo'llash orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlarini aniqlash mumkinligini ko'rsatadi[16].

Tahlil shuningdek, mehnat unumdorligini baholash ko'rsatkichlarini tizimli qo'llash korxona rahbariyati uchun strategik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Ular yordamida ichki rezervlar aniqlanadi, ishlab chiqarish jarayonidagi samaradorlikni oshirish choralari ishlab chiqiladi va xodimlarning ish faoliyati samaradorligini oshirish mexanizmlari joriy etiladi. Shu bilan birga, ko'rsatkichlarni tahlil qilish orqali ishlab chiqarishdagi texnologik uzilishlar va ish vaqti yo'qotishlarini kamaytirish imkoniyatlari aniqlanadi.

Tadqiqot shuni ham ko'rsatdiki, mehnat unumdorligini baholashda qo'llaniladigan ko'rsatkichlarning kompleks tizimi korxonaning turli yo'nalishlari - ishlab chiqarish, marketing, moliya va kadrlar bo'limlari bilan uzviy bog'lanib ishlashini talab qiladi. Bu esa mehnat unumdorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi sifatida qaralishi va uni rivojlantirishda turli bo'limlar faoliyatini muvofiqlashtirish zarurligini ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini baholash ko'rsatkichlarini amaliyotga tatbiq etish nafaqat iqtisodiy, balki boshqaruv masalasi sifatida ham dolzarbligini tasdiqlaydi[17].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, tadqiqot natijalari sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini baholash ko'rsatkichlari korxona faoliyatining samaradorligini aniqlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Bir ishchiga to'g'ri keladigan mahsulot hajmi, ish vaqtidan foydalanish darajasi va mehnat xarajatlariga nisbatan yaratilgan qo'shilgan qiymat kabi ko'rsatkichlar mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini tizimli tahlil qilish imkonini beradi. Statistik natijalar shuni

ko'rsatdiki, mehnat unumdorligini baholash orqali ichki rezervlarni aniqlash va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish choralarini ishlab chiqish mumkin.

Oziq-ovqat sanoati korxonalarida tadqiqot natijalari mehnat unumdorligini baholash ko'rsatkichlarini tizimli qo'llash nafaqat ishlab chiqarish hajmi va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, balki xodimlar faoliyatini rag'batlantirish, ish vaqti yo'qotishlarini kamaytirish va texnologik jarayonlarni optimallashtirishga xizmat qilishini ko'rsatdi. Shu bilan birga, mehnat unumdorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini rivojlantirish korxona rahbariyati uchun strategik ahamiyatga ega.

Tadqiqot yakunida shuni ta'kidlash mumkin: mehnat unumdorligini baholash ko'rsatkichlarini kompleks tarzda qo'llash sanoat korxonalarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning asosiy vositasi hisoblanadi. Bu esa o'z navbatida mahsulot sifati, ishlab chiqarish tannarxi va raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi. Natijalar sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini boshqarish, ichki rezervlarni aniqlash va resurslardan samarali foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda muhim ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Калмуратов Б. С., Бектурдиев М. Б. Формирование инновационной стратегии развития в конкурентной среде строительной индустрии //Бюллетень науки и практики. – 2021. – Т. 7. – №. 6. – С. 336-344.
2. Калмуратов Б. С. Приоритеты кластерного подхода в инновационной развитой строительной промышленности //Бюллетень науки и практики. – 2020. – Т. 6. – №. 4. – С. 315-321.
3. Абалкин Л.И. Экономическая теория: учебник. – Москва: Экономика, 2012.
4. Аганбегян А.Г. Социально-экономическое развитие России. – Москва: Дело, 2015.

5. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. – Киев: Ника-Центр, 2011.
6. Вечканов Г.С., Вечканова Г.Р. Экономика труда: учебник для вузов. – Санкт-Петербург: Питер, 2014.
7. Генкин Б.М. Экономика и социология труда. – Москва: Норма, 2016.
8. Дятлов С.А. Производительность труда и факторы ее роста. – Москва: Инфра-М, 2010.
9. Иванов Ю.В. Организация и нормирование труда на предприятии. – Москва: Юрайт, 2017.
10. Кибанов А.Я. Управление персоналом организации. – Москва: Инфра-М, 2018.
11. Куликов Л.М. Экономика труда. – Москва: Экономистъ, 2012.
12. Лапин Н.И. Теория и практика управления человеческими ресурсами. – Москва: РГГУ, 2016.
13. Маслова В.М. Экономика труда: учебное пособие. – Москва: Юрайт, 2019.
14. Рофе А.И. Экономика труда. – Москва: КНОРУС, 2017.
15. Травин В.В., Дятлов В.А. Управление человеческими ресурсами. – Москва: Дело, 2016.
16. Шкуропат Е.В. Повышение производительности труда в промышленности. – Москва: Экономика, 2014.
17. Яковлев А.А. Экономическая эффективность производства. – Москва: Инфра-М, 2013.